

**Книги спогадів Михайла Слабошпицького
як енциклопедія
літературного і навкололітературного життя України**

Nina Golovchenko

Упродовж 2017–2020 рр. побачили світ чотири книги спогадів письменника, видавця і громадського діяча Михайла Слабошпицького. У тетралогії автор описує події та людей, які впливали на його життя і світогляд, а також крізь призму журналістсько-письменницького досвіду змальовує атмосферу радянської України [*«так престижно в СРСР бути „руським“»* (1, с.197)] та України часів незалежності [*«Україні вкрай потрібні професійні національні політики, потрібна нова еліта без родових совківських плям»* (1, с. 200)].

У низці епіграфів до першої книги «Протирання дзеркала» рефреном звучить слово «життя». Слідом за авторами кількох цитат М. Слабошпицький трактує його як складне випробування: *«Немає на світі нічого важчого за життя»* (Г. Г. Маркес). Отож, автор скеровує читача до теми життєпису, але життєпису не лише М. Слабошпицького, а й багатьох людей, що попали на його творчу орбіту. Водночас в епіграфах автор прописує спектр цієї теми: «хто народив», «що ми думаємо» про життя, кому сприяє «попутний вітер».

Книга «Протирання дзеркала. Те, чого ви не прочитаєте в історії літератури. Про час і про людей: спогади» (2017) присвячена життєвим етапам автора: родині, освіті, досвіду студентських будівельних загонів на цілині, становленню в журналістиці, літературній критиці та письменстві, досвідів зарубіжних вояжів тощо, але насамперед тут ідеться про людей. Автор уважно і з почуттям вдячності виписує портрети і невідомих провінційних журналістів, і відомих письменників, науковців, меценатів – людей, які свідомо чи несвідомо дали М. Слабошпицькому якусь настанову, певний урок, увиразнили мудре бачення певної проблеми або сформували певні цінності. І хоча мемуарам М. Слабошпицького не бракує й критичного складника, його спогади – це насамперед **книга Подяки**.

Наприклад, М. Слабошпицький описує, як у Шполі, «у районці» йому пощастило спілкуватися із заступником головного редактора Григорієм Івановичем Кулішем, який *«регулярно повторював нам, що життя, окрім усього іншого, це – це й гра»*. *«Від нього ми виразно засвоїли, що людина, яка претендує стати письменником, має працювати над своїм словником, відгетьковуючи сміття загальників і газетних штампів. Він привчив нас колекціонувати оригінальні вислови й усякі словесні „живинки“, які ми чули в гущі сільськолюддя»* (1, с. 62–63). *«Ніхто на нього не зважав, ніхто з ним не рахувався. Але – і в цьому була його особлива мудрість – він не почувався від того нещасним чи лузером»* (1, с. 63). *«Коли я згадую цього золотого чоловіка і думаю про те, як багато він важив у нашому з Логвиненком житті, бо ж від нього ми своєчасно почули якісь важливі слова й думки, то розумію, що це – велике щастя зустріти таку людину о тій порі, коли з тебе, як з глини, виліплюється той, ким ти станеш...завтра»* (1, с. 62).

Водночас, твори М. Слабошпицького – це і **книга Пам'яті**. Книга пам'яті про Олексу Логвиненка, Павла Загребельного, Григора Тютюнника, Ігора Качуровського, Євгенію Пастернак, Дмитра Нитченка, Миколу Лукаша, Анатолія Москаленка та ін. Комусь із героїв книги присвячено декілька абзаців чи сторінок, комусь – окремий розділ [«Невипита кава у Стокгольмі» (про Василя Земляка); «Епістолярний «роман» з Ігорем Качуровським»; «Подробиці до історії Шереха (Шевельова)» та ін.]

А для декого спогади М. Слабошпицького – це і **школа літературної критики**: *«мало критиків уміють писати з літературним блиском, усе вивергають якесь нудярно-протокольне словоскладання»* (1, с.192); *«критик – не просто аналітик, осмислювач, а повноправний учасник літературного процесу, власне, його творець»* (1, с. 195); *«...біографія може заступити або затінити творчість, відокремити одне від одного коштує багато зусиль. Я мав цю проблему, коли писав про Стуса... А що тепер роблять з Хвильовим, з Довженком, а надто з Ольжичем... Усе в стилі візантійських житій святих»* (цитата з листа Ю. Шереха, 1, с. 209).

Багато висновків, які Михайло Слабошпицький робить, виходячи з власного досвіду, мають не лише суто особистісний, а й узагальнювальний характер. Наприклад, щодо свого творчого кредо письменник твердить таке: *«Погана література й графоманія завжди були, є і будуть... Я не хочу мати нічого спільного з санітарно-гігієнічною роллю критики»* (1, с. 42). І розповідає таку бувальщину про семінар для критиків: *«Перед нами виступив Павло Загребельний: якщо ви напишете позитивну рецензію на книжку, щасливим почуватиметься один письменник (та хіба що його родина), а тисяча – глибоко нещасними; якщо негативну, то нещасним буде тільки автор, а тисяча ж його колег – щасливими. От і вибирайте короткий шлях до слави білялітературного розливу... Це теж для декого з нас стало творчим дороговказом»*.

Однак для себе письменник вважає значно кориснішим *«витратити порох і час на книжку талановитого автора, спростувати її. Нині так багато... лукавої піаристики, що саме по собі неупереджене слово про нові видання справді важливе»* (1, с. 38).

Книга має потужний **пізнавальний характер**, бо насичена фактами з життя автора у другій половині 20 – початку 21 ст. на тлі цієї епохи, фактами, які автор описує **об'єктивно, реалістично**. Проте книга не є звичайним описом подій і людей. У спогадах про родину, про формування «очитаної» особистості із сільського хлопчика, про гобі (футбол) та радянську схоластику навчального процесу в університеті, про опанування епістолярного жанру любовного послання й основ літературної критики та ін. домінує авторське резюме про те, як усе це впливало на формування людини. Оцей **суб'єктивний чинник** теж особливий: Михайло Слабошпицький, дитя радянської епохи, крізь призму власного життєвого досвіду намагається виписати «зловісний феномен» «радянського зомбі», «що згодом одержав

назву homo soveticus» (1, с.16), і водночас показати, що радянській уніфікації піддавалися не всі.

В осмисленні впливу радянської доби на свою долю та долі інших людей, а також у зображенні інших тем, автор спирається на **образ дзеркала**, що домінує у назві всіх чотирьох книг спогадів письменника М. Слабошпицького: «Протирання дзеркала» (2017), «Тіні в дзеркалі» (2018), «З пам'яті дзеркала» (2019), «З присмеркового дзеркала» (2020). У вступі до першої книги «Лікар, що втрутився у мою літературну біографію» автор пояснює: «...дзеркало... *вкрай необхідно протирати. Це допоможе нам більше пізнати себе і життя*» (1, с. 7). Образ дзеркала – багатозначний символ, що може тлумачитися як відображення /переживання певного хронотопу – «картини світу», як засіб пізнання, як антитеза до поняття «задзеркалля» – світу трансцендентного, як амбівалентний, подвійний код (зображення реального та ірреального), як дзеркало з ефектом інверсії сторін при відображенні – тобто, зі зміщенням акцентів зображення на суб'єктивність чи художність тощо. Здається, М. Слабошпицький у своєму повістуванні поєднує всі можливі смислотворчі функції цього образу для творення власного ретроспективного світу.

Другим інструментом творення світу спогадів є **пам'ять**, феномен дії якої письменник пояснює дуже розлого. Пам'ять, за М. Слабошпицьким, – деспотична, свавільна, безсюжетна, мозаїчна, вибіркова, невиправно вередлива дама ; суфлер, що говорить невпопад, що *«мов промінь світла із далекого минулого, може вияскравити котрийсь важливий момент, і нам за незбагненою логікою зв'язку несуголосності того, що є, і того, що було, раптово може побачитися давно пережите й призабуте»* (1, с. 13). Відновлення різних аспектів справжньої історії України шляхом реконструювання її у спогадах очевидців /сучасників є трендовою тенденцією сучасної української літератури, літератури доби незалежності, де особливої популярності набула література факту (nonfiction), а також культури пост-постмодернізму (метамодернізму 21 ст.). Водночас М. Слабошпицький, подібно до модерніста М. Пруста, (ім'я якого згадує в контексті змісту розділу «Подорож у „глибинку“ або Мар'янівське інтермецо»), тлумачить пам'ять як особливу тривалість, що має власну незбагненну логіку оксиморона й поєднує непоєднуване з метою осяяного відкриття певної істини. Наприклад, у розділі «Резервація» автор розповідає, як під час спостереження за життям індіанців Канади, його *«пронизала думка: я жив у резервації... це я – родом із резервації»*. Першим рівнем радянської резервації *«були колгоспи. Сталінський винахід, котрий закріпачував людину там, де вона народилася, одягав її на шию ярмо і, батожачи нелюдськими законами, змушував гарувати, як раба на турецьких галерах»* (1, с. 13). Вищим рівнем резервації була вся «неоглядна радянська імперія», де комуністична пропаганда *«була справді великою силою»* (1, с.18). До слова: *«У школі чомусь не заохочувалося краєзнавство... Школа... прищеплювала нам історичне невігластво і національний нігілізм»* (1, с. 15).

Автор згадує дитячі відчуття й прискіпливо оцінює роль своєї родини в становленні молодого людини. Тепло споминає батькову матір, «щастя свого дитинства», бабу Настю, яка *«все хвалить, який я в неї гарний і розумний – тому виросту видатною людиною»* (1, с. 28). Гірко констатує, *«що батько й мати зовсім не підходили одне одному»* (1, с. 26): батько – інтелігент, закінчив музичне училище, став завклубом, – але не був господарем, *«і матір із господаровитої сім'ї Дашків це дуже дратувало»* (1, с. 23). Ця сімейна дисгармонія була травматичним досвідом дитинства. У 16 років, 1941-го, батька М. Слабошпицького забрали в оstarбайтери. *«Мені не раз доводилося чути, як він гірко шкодував, що не лишився в американській зоні й перебрався в радянську... Переважило бажання побачити матір. Казав, що ніколи нічого так не прагнув у житті, як побачити рідну матір»* (1, с. 26). Відтоді, пише М. Слабошпицький: *«Я не можу без сліз у горлі слухати «Рідна мати моя» або «Два кольори». Для багатьох це таке безнадійне ретро, а для мене – частина життя. Ці пісні неповторно співав мій батько»* (1, с. 23). Подружжя Федота й Параски відбулося на хвилі «статевого голоду», прагнення «утамувати недобраний за війною піст». По дорозі з Німеччини Федот познайомився з Параскою, і привіз із собою невістку. Письменник не мав духовного зв'язку з рідною матір'ю, але перейняв від батька трепетне відношення до його матері – баби Насті. І довгий час із юнацьким максималізмом не міг простити батькам їхнє ставлення до похорону бабусі як до обряду, а не як до горя... У такій драматичній атмосфері повоєнного українського радянського села Мар'янівки на Черкащині формувався майбутній письменник. Сторінки цих спогадів дуже особисті, але водночас і типові.

Кожен розділ книги має дещо еклектичну структуру: окрім розкриття заявленої теми [*«І президія Спінки, і секретаріат були декоративними органами, чия діяльність суворо регламентувалася ЦК... Звіди спускали реєстри класиків, підкласиків, чвертькласиків. Там накладали опали і там вивисували, піднімаючи з низів тих, кого вважали вірнопідданими (часто серед них були й талановиті)»*, (1, с. 85)] є відступи до дотичних тем (наприклад, каталог пріоритетів сучасної української молоді, яка *«разюче відрізняється від нас: «По-перше, в них немає дурного пієтету перед владою – її вони здебільшого сприймають іронічно або критично. По-друге, їм абсолютна чужа ностальгія за державним патерналізмом. По-третє, вони хочуть жити за тими правилами, за якими живе цивілізований світ. По-четверте, у них немає розгубленості тих, хто тільки вчора вийшов із резервації й або досі не може навчитися дихати свободою, або ностальгує за минулим... По-п'яте, вони вже звикли сподіватися тільки на себе. І все це важливо, бо дає підстави сподіватися, що в нас є завтра»* (1, с. 19); є емоційно-оціночні ліричні відступи і публіцистичні зауваження [наприклад, *«На жаль, наші політики й функціонери всіх рівнів виховані здебільшого на попсово-гламурних сурогатах»* (1, с. 83)]; є розлогі цитати (віршів, листів, щоденників) тощо.

Так, у розділі «Те, що поза романом із літературою» декілька сторінок присвячено колезі, перекладачеві і другові письменника Олексі Логвиненку. М. Слабошпицький описує не лише «лінгвістичний талант» «інтелігентного і благородного» перекладача, що брався «за стилістично дуже складні нарації» Рансмайра, Дюрренматта, Броха та ін., а і його здатність як людини «за всіх режимів і умов» мати вибір «життєвої поведінки»: саме Олекса Логвиненко підкинув Слабошпицькому «торбу рукописів» для укладання закритих рецензій на переклади Бредбері, Веллса та інших зарубіжних авторів, – і це дало *«мені можливість – одіозному скрізь індивідові через мою депортацію з «Літературної України» після критики на пленумі ЦК КПУ – існувати й утримувати сім'ю»* (1, с. 66). Водночас автор критично оцінює перекладацьку моду на «ремісницькі творіння а-ля Куельйо», а також наголошує на актуальній проблемі – на незнанні українськими перекладачами української мови – *«це просто професійне нехлюйство й елементарна недобросовісність»* (1, с. 66). І додає про спокусливий бізнес на перекладах, про халтуру, за яку в Україні ніхто не карає: *«І перед тут веде «Фоліо», де незрідка продукуються переклади з перекладів. ...З'явився на Заході новий бестселер або присуджено котромусь творові Нобелівську премію – блискавично виходить переклад в Росії, де є ціла перекладацька індустрія, а в Україні негайно відгукуються калькою з російського перекладу, переконуючи довірливого читача, що це – інтерпретація з оригіналу»* (1, с. 66).

М. Слабошпицький укладає своєрідний «табелі про ранги» письменників радянської та незалежної України. Один із таких переліків уміщений наприкінці розділу «Повернення у минуле і можливість вибору»: *«Дмитро Павличко, Юрій Щербак, В'ячеслав Брюховецький, Володимир Базилевський, Іван Малкович, Володимир Панченко, Мирослав Дочинець, Борис Гуменюк, Галина Пагутяк, Оксана Забужко, Євген Пашковський...»* (1, с. 274). Серед критеріїв добору – талант, людяність, порядність, опозиційність щодо радянської ідеології/привілеїв та гламурно-попсових сурогатів. Проте, пишучи про «казус Дрозда», письменник гірко зазначає: *«Є не тільки література, а й те, що навколо літератури і що часто дуже впливає на неї»* (1, с. 82). Прописує еквілібристику певних процедур: *«Премії і посади роздавали за благонадійність, належну вислугу і – часто це також бралось до уваги – за талант»* (1, с. 85). Водночас наголошує, що все те губиться по дорозі до читача і читач має справу насамперед із ТЕКСТОМ: *«Текст постає як єдина і самодостатня реальність, очищена від усього неістотного...»* (1, с. 82). Тобто, в контексті історико-літературної, біографічної книги М. Слабошпицький акцентує текст як витвір мистецтва слова.

Автор – добре прочитана та едукована людина: висловлює думку про моду на читання (Куельйо), коментує не лише якість творів великого числа українських [*«Наша проза на всіх етапах, починаючи з 1960-х років, відчутно програвала поезії»* (1, 82)] і зарубіжних авторів, а й мовностильовий рівень перекладів іншомовних творів українською [*«Поезія – практично*

неперекладна. Історія світового поетичного перекладу – це й історія втрат» (1, с. 82)] тощо.

«Літературний екстреміст із богемними замашками» (1, с. 73) М. Слабошпицький пише легко, стрімко, проте читаючи сторінки його фоліантів, мусиш пригальмовувати, щоб не пропустити важливу неординарну думку [«Це спостерігається незрідка – деградація стилю. Деякі надаровані гострим самоспостереженням автори відразу відчують це в собі й або беруть тривалу паузу, або взагалі замовкають, або змінюють жанр. А то справді дуже сумне видовище – стилістично рахітичні близнюки...» (1, с. 78–79)] чи непересічний вислів («безнадійний літературний нуль», «аутсайдерна ситуація», «голобельна стаття», «улаврений нагородами», «дикий волапюк», «всемошний Маланчук», «запопав премію», «гомеопатичні накладки», радянський «репресанс», «людина – це звучить по-всякому»).

Треба зауважити й на парадоксальності досягнутих автором істин: «А я думав Спілка, високочолі інтелектуали, таланти, високодуховні й благородні служителі муз... Болото, – сумно сказав Брюховецький...» (1, с. 93); «Футбол – це також великий бізнес і маніпулювання масами, відтягнення їхньої уваги від багатьох важливих моментів людського існування» (1, с. 214). А також на його доброму почутті гумору: «...В мене сто разів позичали гроші, а повертали дуже рідко. Така в нас народна традиція» (1, с. 94). «Інколи горілка – як анестезія... стреси алкоголь допомагав знімати й віддаляв далеко в майбутнє проблеми, котрі вже потребували негайного розв'язку» (1, с. 101). Вирішили зібрати кошти на пам'ятник Григорові Тютюннику: «Значить, так: із класиків – по сто, із простих смертних – по п'ятдесят». – Тепер побачимо, скільки в нас є класиків...» (1, с. 117).

Твір М. Слабошпицького присмачений несподіваними формами слів – «живинками»: *очитаний, зрозпачений, допевнився, відгетькувати, сільськолюддя, взоруватися, сприкрюватися, зоднаковіти, закомплемінтувати, висвіжити, домежно, жабомишодраківка, перехамаркати, проочити.*

Книга насичена афористичними характеристиками її героїв, наприклад: «У нього так примхливо поєдналися романтичний порив і залізний прагматизм» (1, с. 200) – про В. Брюховецького; «Картагена нашої провінційності мусить бути зруйнована» (1, с. 205), «Інтелігентська м'якість, за якою несподівано постає безкомпромісна готовність відстоювати свої переконання» (1, с. 214) – про Ю. Шереха; «Вони не боялися бути єретиками» (1, с. 214) – про Ю. Шереха і П. Яцика; «Це – хист, бути собі архіваріусом при надзвичайно активній політичній та громадській діяльності, в якій іще викроюється час для писання» (про Б. Гориня та Леся Танюка, 1, с. 210).

Книга надзвичайно густа на імена, факти, події, але читається легко, захопливо, часом як детективна історія. Вона насичена порадами мудрої досвідченої людини, які стануть у пригоді не лише письменникам /журналістам /літературним критикам /видавцям /перекладачам /викладачам

/студентам /учителям /школярам /бібліотекарям, а й звичайним читачам, залюбленим у літературу. Книга спонукає до діалогу, зокрема до співвіднесення свого й авторового ставлення до творчості Івана Драча, Богдана Чалого, Григорія Штоня чи Олександра Глушка... Водночас, книга дуже щира і чесна. **Книга як сповідь...**

Отож, на прикладі першої книги спогадів М. Слабошпицького «Протирання дзеркала. Те, чого ви не прочитаєте в історії літератури. Про час і про людей» можемо зазначити, що чотиритомне видання – це своєрідна **енциклопедія** літературного та навкололітературного життя України другої половини 20 ст. – початку 21 ст., де реальні історії людей поєднані з історіями про час, де суб'єктивне бачення автора увиразнене його художньо-публіцистичним хистом.

Література

1. Слабошпицький, М. Протирання дзеркала. Те, чого ви не прочитаєте в історії літератури. Про час і про людей: спогади. Київ : Ярославів Вал, 2017. 688 с.)